

Criminal responsibility for succession on the stock market in the Russian empire: comparative and historical aspects

Кримінальна відповідальність за посягання на фондовий ринок у Російській імперії: порівняльно-історичні аспекти

Ruslan Volynets

Key words:

criminal responsibility, Russian empire, crime, stock market, securities.

Ключові слова:

кримінальна відповідальність, Російська імперія, злочин, фондовий ринок, цінні папери.

Постановка проблеми. Проведене автором дослідження особливостей поняття, структури фондового ринку, вчинюваних на фондовому ринку злочинів певних видів, механізму заподіяння ними шкоди¹ дозволяє перейти до ілюстрації основних положень законодавчих актів, що діяли впродовж XIX – початку XX століття на українських землях, які входили до складу **Російської імперії**.

Мета цієї роботи полягає в тому, щоб на основі загального аналізу законодавчих положень розглянути ті з них, що мають пряме відношення до діяльності учасників фондового ринку, вчинюваних ними діянь, а також заподіяної такими діями шкоди. Це, в свою чергу, зумовлює **структуру** даної роботи.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування порівняльно-історичних аспектів кримінальної відповідальності за посягання на фондовий ринок у Російській імперії проаналізуємо основні з таких актів:

I. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року містився розділ VII «Про злочини та проступки проти доходів скарбниці»². Його наявність пояснювалася існуючими на той час приписами, якими заборонялась певна діяльність на фондовому ринку³. В цей розділ було включене відділення II «Про підроблення державних кредитних паперів». Види злочинів, передбачених цим відділенням Уложення, можна систематизувати наступним чином: 1) підроблення державних кредитних білетів, асигнацій, білетів державного казначейства, депозитних білетів, будь-яких білетів кредитних установ, що використовуються в обігу як гроші (ст. 604 Уложення); таке підроблення у статтях (їх пунктах) Уложення конкретизувалось у своїх окремих різновидах, а саме: а) підроблення самого паперу та малюнків механічними засобами, а також перетворення справжнього їх номіналу «у вищу суму» (п. 1 ст. 604); б) підроблення білетів шляхом малювання (п. 2 ст. 604); в) зміна в асигнаціях або кредитних білетах кольору для надання їм «більшої цінності» (п. 3 ст. 604); 2) викрадення паперів, які використовуються у фінансовому обігу, а також пов'язаних з таким використанням: а) викрадення бланкових листів для білетів кредитних установ (п. 2 ст. 604); б) викрадення зразкових листів державних кредитних паперів без будь-якої їх зміни (п. 4 ст. 604); в) викрадення зразкових листів державних кредитних паперів із будь-якою їх зміною (п. 5 ст. 604); 3) випуск в обіг зазначених паперів, який конкретизується як випуск зразкових листів державних кредитних паперів без їх зміни (п. 4 ст. 604); випуск зразкових листів державних кредитних паперів з їх зміною (п. 5 ст. 604); 4) відмова особи від «донесення» (повідомлення) про підроблення іншою особою асигнацій, білетів державного казначейства, депозитних білетів, кредитних та інших білетів державних кредитних установ, а також про випуск таких паперів у обіг (обов'язковою умовою в даному разі визнавалось те, щоб особа, яка вчинила

¹ Волинець Р.А. Фондовий ринок: поняття, структура, загальна характеристика // Współpraca Europejska: podejście naukowe & zastosowane technologie. – 2015. – Nr 5. – Warszawa: Consilium Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, 2015. – С. 60-78.

² Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – Санкт-Петербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. – IV, 898, XVII с.

³ Кашкаров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів: дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Кашкаров Олександрович; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2006. – 219 с., С. 16-18.

таку відмову, не брала участі в діях, про які мала «донести») (ст. 607); 5) випуск в обіг сфальсифікованих асигнацій, білетів державного казначейства, депозитних білетів, кредитних та інших паперів, що вчинявся особою, якій було відомо про осіб, що вчиняли підроблення зазначених паперів (ст. 609); 6) підроблення, привезення із-за кордону та випуск в обіг завідомо сфальсифікованих іноземних асигнацій та білетів, а також паперів іноземних кредитних установ (ст. 610)⁴.

Крім цього, у зміст розділу VIII Уложення 1845 року була включена глава XIII «Про порушення Статутів торгових». Ця глава містила відділення VI «Про порушення статутів торгових установ», яке включало перший пункт (об'єднував у своєму змісті ст. ст. 1709-1714) під назвою «Про порушення статутів про біржу». Види злочинів, пов'язані з таким порушенням: 1) неповідомлення біржовому комітету про себе та несплата суми, встановленої для утримання біржового закладу і на інші господарські потреби біржи, вчинені особою, яка відвідувала біржу у власних торгових справах (ст. 1709); 2) порушення встановленого порядку поведінки на біржі, а саме: а) вчинення «непристойності», яка образила відвідувачів біржи, заподіяла розлад серед торговців (ст. 1710); б) заподіяння «обіди» будь-кому під час перебування на біржі, якщо біржовий комітет засвідчив таку «обіду» (ст. 1711); 3) умисне розповсюдження на біржі шкідливих для комерції відомостей, які мають завідомо неправдивий характер, якщо воно було вчинене відвідувачем біржи (ст. 1712); 4) незаконне маклерство, яке є шкідливим для комерції та підриває дохід біржових маклерів (ст. 1713); 5) залучення особою-купцем незаконного маклера, про якого йшлося вище, до діяльності на біржі для укладання торгових угод (ст. 1714)⁵.

Кримінальне законодавство охороняло діяльність фондових ринків, яка відповідає законові. Крім зазначеної вище заборони на випуск пред'явницьких цінних паперів (ст. 1150 Уложення про покарання), передбачалася відповідальність за відкриття приватних банків, торговельних товариств, товариств чи компаній без дозволу уряду або без дотримання встановлених правил (ст. ст. 1152, 1194), виготовлення білетів державних кредитних установ (ст. 1149), громадських і приватних банків (1150), акцій торговельного товариства або компаній (ст. 1194).

У відділенні VII «Про порушення обов'язків маклерами, біржовими маклерами, гоф-маклерами, біржовими нотаріусами, корабельними маклерами, біржовими аукціоністами та диспашерами», яке включено у зміст глави XIII розділу VIII, містилось декілька пунктів, що визначали наступні види злочинів:

- 1) злочини, які вчинялися маклерами (тобто посередниками на біржах), а також біржовими маклерами, гоф-маклерами (чиновниками, що наглядали за біржовими маклерами), біржовими нотаріусами, корабельними маклерами:
 - дії, пов'язані з підробленням: а) засвідчення або вчинення актів (малося на увазі їх правочини) від імені відсутніх осіб за відсутності необхідної довіреності або засвідчення чи вчинення акту «заднім числом», а також підроблення зазначеного засвідчення, фальшивий запис про акти в шнуровану книгу, приховування, умисна втрата таких книг або їх частини (ст. 1735); б) вчинення або засвідчення акту, написаного не на встановленому за його ціною гербовому папері, а також допущення писати або акцептувати векселі без використання гербового паперу (ст. 1738);
 - дії, пов'язані з певною «недбалістю» маклерів: необачність вчинення або засвідчення актів від імені осіб, які за законом не малі права на укладання угоди, а також засвідчення актів без належного посвідчення їх (актів) справжності або тотожності осіб, які надають такі акти (1736); невписання в шнуровану книгу торгової угоди, за якою видані записки (ст. 1749); неправильне ведення таких книг (ст. 1753); втрата ввірених від торговців грошей або векселів (ст. 1754); неподання відомостей про ціни товарів, грошові або вексельні курси (ст. 1755);
 - дії маклерів, пов'язані зі зайняттям ними діяльністю на біржі, щодо якої встановлена певна заборона (обмеження), а саме: а) прийняття до явки або засвідчення якого-небудь акту, що містить розпорядження або вирази, що явно суперечать державним законам або громадському благоустрою, а також вірі, моральності та благопристойності (ст. 1737); б) здійснення маклером торговельного запису без дотримання встановлених правил, що потягло виникнення спорів між покупцем та продавцем (ст. 1739); в) прийняття маклером до запису про купівлю-продаж, зalog від однієї особи іншій нерухомого маєтку, а також неправильне ведення своїх книг або внесених чи невнесених у зміст таких книг актів у разі, коли такі записи маклерам заборонені (ст. 1741); участь маклерів у «торгах на власний рахунок», а також у комісіях або ділянках у торгових товариствах (ст. 1742); залишення

⁴ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – Санкт-Петербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. – IV, 898, XVII с. С. 261-265.

⁵ Там само, С. 672-673.

- маклером міста або місця, у якому він «виправляє свою посаду» строком до 29-ти днів (ст. 1743); ненадання щомісячних відомостей про кількість та властивості записаних і (або) опротестованих векселів і зобов'язань (ст. 1744); порушення строків щомісячного відсилання грошей, що стягуються на користь міських доходів під час засвідчення та явки актів (ст. ст. 1745, 1746); участь маклера особиста або через посередника в торгах або в закордонних грошових чи вексельних оборотах (ст. 1747); посередництво в «укладанні торгу» між особами, які не мають права на цей торг (ст. 1748);
- дії маклерів, що полягають у порушенні певних правил поведінки на біржі, а саме: надання ними «представництва» іншій особі діяти від свого (маклера) імені (ст. 1750); завчасне проти волі продавця або покупця оголошення торгової угоди (ст. 1751);
 - дії, пов'язані з отриманням маклерами завищеної винагороди за власні дії: підвищення маклерами оплати за власну працю, тобто взяття ними «зайвих» грошей (ст. 1740); отримання комісійної винагороди (куртажу) понад встановленої суми (ст. 1752);
- 2) злочини, які вчинялися біржовими аукціоністами: дії, пов'язані зі зайняттям ними торгівельною діяльністю особисто або через посередників (ст. ст. 1762, 1763); «потворство» (як синонім «потурання») на користь одних покупців та на збиток інших або тих, чії речі продаються, а також недонесення про це (ст. 1764); нез'явлення без особливих законних причин на свою чергу на аукціон (ст. 1765); умисне невірне оголошення про призначені до продажу товари (ст. 1766); дії, вчинені стосовно книг, виданих аукціоністу: втрата виданої від уряду книги (ст. 1767); невнесення запису про проданий товар (ст. ст. 1768, 1769); порушення аукціонного порядку (ст. 1770)⁶ с. 679-690].

Беручи до уваги зазначені положення Уложення 1845 року, зробимо проміжні висновки:

- 1) залежно від ознак осіб, які вчиняють зазначені діяння, їх можна поділити на декілька різновидів: а) будь-які особи, незалежно від того, чи є вони учасниками фондового ринку або ні; б) ті, які для вчинення діяння використовували свої повноваження, пов'язані з «роботою» фондового ринку, тобто коли діяння здатне було вчинятися лише шляхом використання таких повноважень;
- 2) залежно від ознак діянь, передбачених названим законодавчим актом, вони поділяються на наступні різновиди: а) різноманітні форми *підроблення*, яке в окремих випадках називається «*фальсифікацією*»; б) діяння, пов'язані з *викраденням* документів, які перебувають у фінансовому обороті, або інших паперів, пов'язаних з таким оборотом; в) *випуск* в оборот таких документів і паперів (наприклад, випуск зразкових листів державних кредитних паперів); г) *неповідомлення* про певні дії інших осіб або події, пов'язані з такими діями; д) *повідомлення завідомо неправдивих* відомостей на біржі про певні події; е) зайняття діяльністю на біржі, щодо якої існує певна *заборона*; є) різноманітні форми *недбалості* учасників фондового ринку, зокрема, учасників біржових торгів; ж) *порушення* встановлених правил виконання зобов'язань, які стосуються учасників фондового ринку (біржових торгів); з) одержання неправомірної вигоди, винагороди;
- 3) в окремих випадках у тексті законодавчого положення прямо вказувалося на спрямованість діяння та заподіяння ним шкоди певного виду.

II. Кримінальне уложення 1903 року.

У ст. 3 цього Уложення визначалось, що передбачені ним злочинні діяння поділяються на тяжкі злочини, злочини та проступки: 1) «злочинні діяння, за які в законі визначені як вище покарання смертна кара, каторга або заслання на поселення, називаються тяжкими злочинами» (ч. 1); 2) «злочинні діяння, за які в законі визначені як вище покарання ув'язнення у виправний будинок, фортецю або тюрму, називаються злочинами» (ч. 2); 3) «злочинні діяння, за які в законі визначені як вище покарання арешт або грошова пеня, називаються проступками» (ч. 3)⁷.

В Уложенні 1903 року містилась глава XX «Про підроблення монет, цінних паперів та знаків» (ст. ст. 427-436). Види злочинів, передбачених цією главою, можна систематизувати наступним чином:

- 1) підроблення державних кредитних білетів, російських державних процентних паперів, купонів або талонів вид них, білетів державної кредитної установи або інших цінних державних паперів (ст. 427);

⁶ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – Санкт-Петербург: В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. – IV, 898, XVII с., С. 679-690.

⁷ Новое Уголовное уложение Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – С.-Петербург: Издание Камменноостровского Юридического Книжного Магазина В.П. Анисимова, 1903. – 252 с., С. 11.

- 2) підроблення російського або іноземного білету громадських чи приватних кредитних установ або акцій чи облігацій спілок чи товариств, уповноважених встановленим порядком на випуск білетів, акцій, облігацій або підроблення іншого дозволеного до обігу процентного чи цінного паперу, купону чи талону від нього (ст. 428); у цій статті містився припис, що замах на цей злочин є кримінально-караним;
- 3) у ст. 429 визначались окремі способи підроблення як самостійні види злочинів: а) «перероблення» вказаних білетів чи паперів, купонів або талонів шляхом надання їм вищого номіналу; б) видалення з таких білетів чи паперів, купонів або талонів знаків оплати або іншого погашення;
- 4) випуск в обіг, пред'явлення до оплати, передача, прийняття, зберігання, перевезення, впуск із-за кордону для зазначеного випуску чи пред'явлення до оплати завідомо підроблених або перероблених білетів чи паперів, купонів або талонів (ч. 1 ст. 430);
- 5) збут завідомо підроблених або перероблених білетів чи паперів, купонів або талонів (ч. 2 ст. 430)⁸.

Окремі статті Уложення передбачали злочини та проступки, що вчинялися посадовими особами учасників фондового ринку шляхом використання наданих їм повноважень. Так, у ст. 578 глави XXXI «Про неоголошення про знахідку, привласнення чужого майна та зловживання довірою» передбачалось покарання для службовця або особи, яка перебуває на службі, за вчинення ними у складі заснованих з дозволу уряду кредитних установ, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах використання свого службового становища завідомо на шкоду ввірених по службі піклуванню його майну чи майновому інтересу, якщо цим зловживанням була реально заподіяна шкода (ч. 1). У ч. 2 ст. 578 визначалося таке зловживання, яке «за значністю шкоди» заподіяло «важливу шкоду скарбниці» або розлад чи занепад справ кредитної установи розорення багатьох осіб. У ч. 3 цієї статті Уложення передбачалося покарання для зазначених вище осіб, які вчинили привласнення майна, яке перебувало в них по службі, а також викрадення майна, яке перебувало по службі під їхнім наглядом (у цьому випадку кримінально караним визнавався також замах на даний злочин)⁹.

В інших главах Уложення 1903 року визначались окремі види *проступків*, що посягали на фондовий ринок або його окремі елементи. Зокрема, у ст. 330 глави XVI «Про порушення постанов про нагляд за промислами та торгівлею» передбачалося покарання для особи, яка завідувала або розпоряджалася справами в заснованих з дозволу уряду кредитних установ, спілках взаємного страхування, пайових товариствах або акціонерних товариствах та вчиняла операції, не дозволені для таких установ, спілок або товариств¹⁰.

Враховуючи зміст Уложення 1903 року, слід зробити такі висновки:

- 1) вчиняти зазначені діяння могли: а) будь-які особи, незалежно від того, чи вважалися вони учасниками фондового ринку або ні; б) особи, які мають певні повноваження на фондовому ринку та використовують їх під час вчинення діяння;
- 2) передбачені названим законодавчим актом діяння поділяються на: а) різноманітні форми *підроблення* документів і паперів, пов'язаних з фондовим ринком; б) випуск певних паперів чи документів в обіг на фондовому ринку; в) різноманітні «форми» *використання* таких документів і паперів; г) *дії* з такими документами чи паперами, пов'язані з їх передачею, прийняттям, зберіганням, перевезенням, впуском із-за кордону та збутом; г) *використання* службового становища завідомо на шкоду ввірених по службі піклуванню його майну або майновому інтересу (ст. 578); д) *привласнення та викрадення* майна кредитних установ, спілок взаємного страхування, пайових товариств або акціонерних товариств; е) *обернення* майна таких установ, товариств або спілок на операції, не дозволені їх статутом, обернення капіталів, отриманих від уряду на потреби підприємства всупереч їх призначенню, а також обернення капіталів, отриманих від уряду на потреби підприємства не лише всупереч їх призначенню, але й взагалі не на потреби підприємства; є) *повідомлення* завідомо неправдивих відомостей та *видача* документів, які містять завідомо неправдиві відомості;
- 3) за спрямованістю заподіяння шкоди передбачені цим законодавчим актом діяння можна поділити на такі, що призводили до: а) порушення фінансової діяльності держави та фінансової діяльності уповноважених нею органів; б) «потрапляння» підроблених і незаконно випущених документів і

⁸ Новое Уголовное уложение Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – С.-Петербург: Издание Камменноостровского Юридического Книжного Магази́на В.П. Анисимова, 1903. – 252 с., С. 138-141.

⁹ Там же. – С. 182-186.

¹⁰ Там же. – С. 116.

паперів в оборот на фондовому ринку; в) заподіяння шкоди майну або майновому інтересу кредитних установ, спілок взаємного страхування, пайових товариств або акціонерних товариств; г) заподіяння шкоди скарбниці; г) призупинення платежів або оголошення установ, товариств і спілок неспроможними; д) позбавлення підприємства капіталів, отриманих ним від уряду на потреби, або капіталів, які мають бути отримані у майбутньому, тобто «складовим» комерційної діяльності названих учасників фондового ринку, що зазнають шкоди за відсутності реально заподіяної матеріальної шкоди; е) необізнаність держави в особі уповноважених нею органів у поведінці певних учасників фінансової діяльності (в разі неповідомлення одним із них про певні події).

Висновки. Порівняння положень зазначених законодавчих актів дозволяє сформулювати низку **загальних висновків.**

1. В Уложенні 1845 року передбачалися види злочинів та проступків. Уложення 1903 року передбачало поділ злочинних діянь на тяжкі злочини, злочини та проступки. На відміну від Уложення 1845 року, для Уложення 1903 року характерна більша конкретизація ознак злочинних діянь, що посягали на «роботу» фондового ринку, його учасників, а також окремих видів таких діянь. Частина злочинів і проступків, що посягали на «роботу» фондового ринку, його учасників, не ввійшли у зміст Уложення 1903 року. Це стосується різних проявів порушення поведінки на фондовому ринку.
2. В обох названих законодавчих актах містилися положення, в яких передбачалося покарання за різноманітні форми підроблення документів і паперів, які використовуються на фондовому ринку. Такі діяння в цих актах визнавалися злочинами певних видів, а не проступками. У зв'язку з тим, що заподіювали істотну шкоду самому фінансовому обороту, в якому беруть участь у тому числі учасники фондового ринку, і це прямо вказує на реальні втрати (або реальну небезпеку їх настання) для держави як обов'язкового учасника такого ринку. Проступками, що вчинялися на фондовому ринку, вважалися діяння, які полягали у порушенні встановлених правил торгівлі на такому ринку, а також не заподіювали матеріальну шкоду його учасникам.
3. В Уложенні 1903 року з'явилися нові злочини, що посягали на «роботу» фондового ринку та його окремих учасників. Обумовлювалось це розвитком фінансової системи держави та фондового ринку.
4. В Уложенні 1845 року була відсутня така «форма» діяння, як використання завідомо підроблених документів або паперів, що використовуються на фондовому ринку. В Уложенні 1903 року така «форма» з'явилась і була «представлена» (ч. 1 ст. 430).
5. Неоднаковість змісту положень названих законодавчих актів, відмінність закріплених ними ознак діянь, які вчиняються на фондовому ринку, можна пояснити наступним. Поняття фондового ринку представляє комерційну діяльність різних його учасників. Діяльність таких учасників у будь-якому випадку пов'язується з грошовими коштами, їх обігом та утворенням доходу для таких учасників фондового ринку. Рівень розвитку фондового ринку на українських землях не був однаковим впродовж ХІХ–ХХ ст., коли діяли зазначені законодавчі акти.

Анотація

Статтю присвячено особливостям визначення злочинів, що посягають на фондовий ринок, у таких законодавчих актах Російської імперії, як Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року та Кримінальне Уложення 1903 року. Автор розглядає такі злочини, які прямо пов'язані з діяльністю учасників фондового ринку, а також заподіюють їм певну шкоду. Окремо описуються положення зазначених законодавчих актів. У сформульованих висновках автор визначає загальні ознаки осіб, які вчиняють такі злочини, основні види діянь, а також спрямованість заподіяної такими діяннями шкоди.

Summary

The article is devoted to the peculiarities of the definition of offenses affecting the stock market in such legislative acts of the Russian Empire as the Penal Code of Corrective Penalties of 1845 and the Criminal Code of 1903. The author considers such crimes that are directly related to the activities of the stock market participants,

as well as cause certain harm to them. The provisions of the specified legislative acts are described separately. In the formulated conclusions, the author determines the general features of persons committing such crimes, the main types of acts, as well as the direction of damage caused by such acts.

Використана література:

1. Волинець Р.А. Фондовый рынок: понятия, структура, загальна характеристика / Р.А. Волинець // Współpraca Europejska: podejście naukowe & zastosowane technologie. – 2015. – Nr 5. – Warszawa: Consilium Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, 2015. – С. 60–78.
2. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – Санкт-Петербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. – IV, 898, XVII с.
3. Кашкаров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів : дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Кашкаров Олександрович ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2006. – 219 с.
4. Новое Уголовное уложение Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – С.-Петербург : Издание Каменноостровского Юридического Книжного Магазина В.П. Анисимова, 1903. – 252 с.

Ruslan Volynets,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Department of Criminal Law and Criminology, Law Faculty
Taras Shevchenko National University of Kyiv*